

БУРДЕЙНИЙ Ю. І.,
аспірант кафедри процесуального права
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича),
приватний нотаріус
(Заставнівський районний нотаріальний
округ Чернівецької області)

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.3>

ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКТРИНИ НАЛЕЖНОЇ СУДОВОЇ ПРОЦЕДУРИ

У статті проаналізовано проблему методології доктрини «належної судової процедури», що виступає суттєвою частиною організації судової системи, здійснення правосуддя та забезпечення його ефективності в ракурсі гарантування права людини на доступ до суду з всіма необхідними та належними засобами та можливостями. Визначено, що судова влада реалізує свої функції лише у певній процесуальній формі – судовій процедурі, тому порушення або недодержання встановлених нормативів, стандартів призводить до скасування винесеного судового рішення. В той же час, саме належна судова процедура є вирішальним принципом здійснення судової діяльності.

Доведено, що методологічна проблема доктрини «належної судової процедури» також пов'язана із правовими умовами, що забезпечують дослідження наступних моментів: безсторонне, «правильне» та рівне для всіх судочинство; швидкий розгляд справ; спрощення й уніфікацію судової системи. Організованість судочинства має бути такою, щоб громадянин, який потребує захисту свого права, мав можливість швидко та легко отримати його, і в той же час, щоб суд, до якого громадянин звернувся, був спроможний без зайвих зусиль задовольнити його вмотивовані законні вимоги.

Встановлено, що чинне українське законодавство не містить визначення поняття «належна судова процедура» та її прямих складових елементів, що виступає свого роду семантичним недоліком, оскільки ускладнює її застосування. Однак, в тлумаченні та методології застосування цієї категорії є різні підходи. Здебільшого вона характеризується в аспекті справедливої процедури. Такий підхід призводить до неоднозначного визначення обсягу цього конвенційного стандарту, а також і до певної теоретичної неузгодженості щодо дійсного належного визначення суті належної процедури і співвідношення із загальними категоріями «справедливості», «рівності», «змагальності».

Ключові слова: *належна судова процедура, справедливий судовий розгляд, судовий процес, Європейський суд з прав людини, захист прав людини.*

Burdeyniy Yu. I. The problem of methodological research of the doctrine of due judicial procedure

The article analyses the problem of the methodology of the doctrine of «due judicial procedure». It acts as an essential part of the organization of the judicial system, the administration of justice and ensuring its effectiveness. This is done from the perspective of guaranteeing the human right to access the court with all necessary and appropriate means and opportunities. It was determined that the judicial power performs its functions only in a certain procedural form – a judicial procedure.

Therefore, violation or failure to comply with the established norms and standards leads to the annulment of the rendered court decision. At the same time, proper judicial procedure is a decisive principle of judicial activity.

The author proves that the methodological problem of the doctrine of «due judicial procedure» is related to the legal conditions that ensure the following points: impartial, «correct» and equal justice for all; fast consideration of cases; simplification and unification of the judicial system. The organization of judicial proceedings should be such that a citizen who needs protection of his right has the opportunity to obtain it quickly and easily. That the court to which the citizen turned should be able to satisfy his motivated legal demands without undue effort.

It is established that the current Ukrainian legislation does not contain a definition of the concept of «due judicial procedure» and its direct constituent elements. This is a kind of semantic flaw, as it complicates its application. However, there are different approaches in the interpretation and methodology of applying this category. For the most part, it is characterized in terms of a fair procedure. This approach leads to an ambiguous definition of the scope of this convention standard. In addition, it leads to a certain theoretical inconsistency regarding the actual definition of the essence of due process and its relationship with the general categories of «justice», «equality», «competitiveness».

Key words: *due process, fair trial, trial, European Court of Human Rights, protection of human rights.*

Вступ. В сучасній вітчизняній юридичній науці існує необхідність у вирішенні методологічних проблем, що є актуальним вимогам часу. Розуміння складних державно-правових явищ можливе завдяки використанню гіпотез, концепцій, теорій та шкіл, багато з яких виникли внаслідок досліджень представників філософських, правових та суміжних наук. Вітчизняна методологія правових досліджень стала більш різноманітною, враховуючи внесок таких наук, що призвело до появи різноманітних правових концепцій.

Відомо, що наукове пізнання у правових дослідженнях, зокрема вивчення методології доктрини «належної судової процедури», відбувається на двох рівнях: теоретичному та емпіричному, що залежить від першого. У сучасній юридичній літературі іноді виділяється ще один самостійний рівень – метатеоретичний (також відомий як світоглядний або парадигмальний), який передує та покладає основу для теоретичного та емпіричного наукового пізнання і визначається світоглядом дослідника. Проблемам, що пов'язані із розумінням доктрини «належної судової процедури» було присвячено низку наукових статей та комплексних розробок. Окремі аспекти цього правового явища досліджували О. О. Овсяннікова, В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара, В. А. Кройтор, В. Ю. Мамницький, Ж. М. Мельник-Томенко, С. Шевчук, Б. П. Ратушна.

Питання функціонування судової влади в Україні завжди залишалося актуальним для дослідників, практиків, а також для усіх учасників процесу створення законодавства та його виконання. Однак, найбільш суттєвою частиною організації судової системи та забезпечення її ефективності є гарантування права людини на доступ до суду з усіма необхідними засобами та можливостями. Тільки в такому контексті дотримання «належної судової процедури» може забезпечити право на справедливий судовий розгляд. І як відзначає О. О. Овсяннікова: «... судова влада реалізує свої функції лише у певній процесуальній формі – судовій процедурі. Порушення або недодержання встановлених нормативів призводить до скасування винесеного акта судової влади. Отже, саме належна судова процедура є основоположним принципом реалізації судової влади» [1, с. 128].

Постановка завдання. Варто відзначити, що «належність» є не лише соціальною, морально-етичною чи філософською категорією, але й правовим феноменом, який має нормативне закріплення у різних правових актах. Належність як судово-процесуальна категорія

має цілком визначені правові форми, оскільки регламентується у нормах, які визначають засади процесуального провадження, правовий статус його учасників, процесуальну форму проведення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Однак законодавча регламентація «належної судової процедури» є досить складним завданням, що зумовлено комплексністю та неоднорідністю цього питання. Адже досить складно вичерпно означити та нормативно встановити всі можливі форми прояву належності, які виникають під час здійснення процесуального провадження. Окрім цього, практика правозастосування вимагає правової визначеності в розумінні конвенційного стандарту, що сприятиме забезпеченню його виконання чи встановленню випадків його порушення.

Результати дослідження. Важливість формування методологічної точки зору на доктрину належної судової процедури полягає насамперед у тому, що від її оптимальної виваженості абсолютно залежить результат пошуку справедливого судового рішення. Так, для прикладу, Європейським судом з прав людини сформульовано певні стандартні вимоги рівності сторін (або, як її ще називають, рівності вихідних умов) у судовому процесі як складової частини права на справедливий судовий розгляд [2, с. 49]. Вимога «рівності вихідних умов» (рівності сторін) вимагає надання кожній стороні достатньої можливості представити свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом. Вимога рівноправності сторін відіграє роль компенсаторного механізму, що дозволяє сторонам перебувати в рівних чи аналогічних умовах. Даний принцип спрямований не на наділення сторін рівними засобами процесуального захисту своїх прав, а на вирівнювання фактичного процесуального положення сторін, створення «справедливого балансу» між сторонами [3, с. 163]. Незалежно від того, до якої галузі суспільних відносин відноситься судова пізнавальна діяльність, процесуальні форми судочинства повинні ґрунтуватись на основних принципах судової діяльності. Така поведінка учасників судового процесу обов'язково підпорядковується закономірностям, які спостерігаються та проявляються в кожному випадку судового пізнання. Цивілізаційний досвід людства, який зародився у давні часи Античності, переконує нас в цьому. Про метод писали і Платон, і Аристотель, і римські юристи, зокрема Цицерон. Пізніше Рене Декарт закликав розглядати об'єкт «у природному світлі дня», а Френсіс Бекон мріяв про «пряму дорогу» в науці – шлях дослідження. У недалекому минулому питання про такі «шляхи» не виникали, оскільки безпеліційно приймалася нормативна догма. Проте реальність знову і знову змушувала повертатися до проблем методології. І на сьогодні завдяки практиці ЄСПЛ сформувались певні вимоги до належної судової процедури, які забезпечують справедливість судового розгляду. Вчені відзначають, що методологію варто розглядати як таку, що складається з трьох компонентів [4, с. 39]. По-перше, це – конкретні засоби і способи дослідження, і цілком реально, що деякі з них можуть не підходити з принципових міркувань, наприклад метод порівняльно-правового чи порівняльно-історичного аналізу, або ж, навпаки, метод безпосереднього спостереження чи експерименту може виявитися цілком продуктивним в належному судовому доказуванні. По-друге, приватно-наукова методика – вона представлена поняттями, прийомом, способами і принципами, тобто це технологія наукового пізнання, що здійснюється з допомогою певних методів. Це, зокрема, семантичний метод обліку, лінгво-етимологічний, знаковий метод компаративної лінгвістики і юриспруденції, історичної конструкції. Нарешті, по-третє – світоглядна основа, ідеологічна база дослідження. Ідеологія, яка розуміється не у сенсі агітації і пропаганди, а у стратегічному значенні – наука про ідеї. Очевидним є те, що нині це закономірності не тільки атмосферного тиску і природного середовища [5, с. 12-16]. Сприйняття методології доктрини «належної судової процедури» в такому ракурсі спрямоване на удосконалення категорійно-понятійного апарату сучасної загальної теорії судового правозастосування та процесуального законодавства, а також на приведення українського судового правозастосування в частині встановлення фактичних обставин справи у відповідність до європейських вимог належного судового розгляду. Так, за твердженням В. В. Комарова, право на справедливий судовий розгляд треба розглядати в широкому і вузькому значенні. Зокрема, у широкому значенні

це право закріплюється в пункті 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод [6] та ототожнюється з правом на доступ до правосуддя, тобто кожна особа повинна мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав і свобод та одержати справедливий й ефективний судовий захист [3, с. 156]. У вузькому значенні право на справедливий судовий розгляд, вважає вчений, охоплює лише вимогу «справедливої» процедури, яка в тексті статті 6 Конвенції використовується разом з вимогами незалежності та безсторонності суду, публічності й розумності строку судового розгляду. Даючи визначення справедливості у вузькому значенні, Європейський суд з прав людини виділяє такі вимоги, які безпосередньо не вказані в пункті 1 статті 6 Конвенції, наприклад, належне сповіщення та слухання, прийняття до уваги лише доказів, отриманих законним шляхом, винесення мотивованого рішення, принцип рівності сторін у змагальному процесі, заборону втручання законодавця у процес здійснення правосуддя, принцип правової певності. Щоб уникнути тавтологій, право на справедливий судовий розгляд у вузькому значенні, на твердження В. В. Комарова, має називатись правом на належну судову процедуру [3, с. 57]. Зауважимо, що ЄСПЛ не сформулював якихось формально визначених правил та критеріїв справедливості. В окремих рішеннях Суду можна зустріти позицію, що «справедливий розгляд справи» охоплює такі аспекти належного здійснення правосуддя, як право на доступ до правосуддя, рівність сторін, змагальний характер судового розгляду справи, мотивованість судового рішення тощо [7, с. 5]. Ці процесуальні вимоги прямо не передбачені в пункті 1 статті 6 Конвенції, а окреслені лише як «справедливий судовий розгляд» [6]. Вони вироблені прецедентною практикою Європейського суду з прав людини, виходячи із загального уявлення про справедливість і принцип верховенства права.

Як відзначає Н. Ю. Сакара, що поняття «справедливості» у вузькому значенні, яке закріплене в статті 6 Конвенції, є певним аналогом американської належної правової процедури. Уявляється, що для зручності та виходячи з традицій розуміння «справедливості» в процесуальному значенні його доцільніше називати належною судовою процедурою, яка включає до свого змісту низку вимог [8, с. 133]. Тому, осмислення доктрини «належної судової процедури» має на меті вдосконалення термінологічного апарату сучасної загальної теорії судового правозастосування та процесуального законодавства. Тому, першочерговою є група вимог, яка становить необхідний елемент належної судової процедури, і включає аспекти, такі як належне сповіщення та проведення слухання, урахування доказів, що отриманні законним шляхом, аргументованість рішення. Ці вимоги частково відповідають фундаментальним принципам справедливого правосуддя, а також додатковим вимогам, які виникли внаслідок американської доктрини та судової практики Верховного Суду США. Наступними елементами, що мають пріоритетне значення для сприйняття методології доктрини «належної судової процедури» і спрямоване на удосконалення її категорійно-понятійного апарату, виходячи з прецедентної практики Європейського суду з прав людини, є принцип «рівності вихідних умов» або, як його ще називають, принцип «рівності сторін» [9] і принцип змагальності [10]. Принцип «рівності вихідних умов» (рівності сторін) вимагає надання кожній стороні достатньої можливості представити свою справу в умовах, які не дають їй значних переваг перед її опонентом. При цьому, як відзначив Європейський суд з прав людини у справі *Боргерс проти Бельгії* [11], зовнішня сторона судочинства також має значення – правосуддя не лише має здійснитися, необхідно, щоб були присутні всі атрибути цивілізованого правосуддя. Зокрема, у справі «*Боргерс проти Бельгії*» (*Borgers v. Belgium*) (§27 рішення від 30.10.1991, заява № 12005/86) ЄСПЛ визнав невинуватим порушення права на захист, яке полягало у тому, що заявник був позбавлений можливості надати свої міркування стосовно зробленої у справі заяви, яка була несприятливою для заявника, і на цій підставі визнав порушеним право, передбачене пунктом першим статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12].

Також варто звернути увагу і на такі елементи, що мають беззаперечну вагомість для сприйняття методології доктрини «належної судової процедури» і спрямовані на удосконалення її категорійно-понятійного апарату, є принцип правової певності або, як його ще

називають у літературі, принцип правової визначеності [13]. Як було зазначено в рішенні у справі Брумераску проти Румунії, цей принцип впливає з принципу верховенства права і вимагає, щоб у випадках, коли суди винесли остаточне рішення з якогось питання, їхнє рішення не підлягало сумніву. З принципом правової певності тісно пов'язана вимога неодмінної реалізації судових рішень, що також впливає з принципу верховенства права, і яку можна розглядати як складову принципу правової певності. Це положення впливає з того, що поняття права на судовий розгляд чи на доступ до суду жодною мірою не обмежується стадією порушення справи, а також включає право на суд, який може винести дієве рішення і здійснювати правосуддя без перешкод та зовнішнього втручання [8, с. 139]. І як відзначається в науковій літературі, що незважаючи на обов'язковість застосування положень Конвенції та практики Європейського суду з прав людини існують деякі критерії, відповідно до яких суддя приймає виважене рішення про доцільність їх застосування в конкретній справі. Для прикладу, при аналізованні провадження необхідно зважати на урегульованість питання на законодавчому рівні України. І у разі достатньої вітчизняної нормативно-правової бази – вимога звертання до норм європейського законодавства не є першочерговою. Дане положення – одне з складових принципу правової визначеності, який також входить до переліку основоположних європейських стандартів [14, с. 177].

Висновки. Отже, використання методології доктрини «належної судової процедури» дозволяє повно та всебічно охопити всі складові елементи цього конвенційного стандарту. І з метою створення гарантій реалізації конвенційних вимог до правосуддя необхідно створити такі судові процедури та моделі цивільного, кримінального, адміністративного судочинства, які би забезпечили реалізацію права на справедливий судовий розгляд крізь призму конвенційного стандарту «належної судової процедури». Виокремлення методологічних засад має як науковий, так і прикладний характер, адже саме методологія дозволяє розкрити зміст цього правового феномена, що забезпечуватиме його реалізацію як у законотворчій, так і в правозастосовній практиці, а правильне розуміння змісту доктрини «належної судової процедури» сприятиме унеможливленню порушення права на справедливий судовий розгляд. В той же час, основним складовим, змістовним елементом права на справедливий судовий розгляд, яке притаманне заінтересованим суб'єктам процесуальної діяльності, є належна судова процедура, яка становить собою результат побудови на законодавчому рівні стандартизованої моделі судочинства.

Список використаних джерел:

1. Овсяннікова О. О. Належна (справедлива) судова процедура як гарантія довіри громадськості до судової влади. *Право України*. 2015. № 7. С. 128-135.
2. Кройтор В.А. Категорія рівності у здійсненні правосуддя у філософії та праві: встановлення нових дороговказів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 41-49.
3. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. професора В. В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 928 с.
4. Габаковська Х. В. Дослідницький підхід як елемент методології у сучасній юриспруденції [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Ун-т Короля Данила. Івано-Франківськ : 2018. 208с.
5. Козловський А. А. *Філософія права як самосвідомість нації. Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 12-16.
6. Конвенція про захист прав і основоположних свобод 01.11.1950 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.07.2023)
7. Ратушна Б. П. Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2014. 208 с.
8. Сакара Н. Ю. Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Х.: Право, 2010. 256 с.

9. Мельник-Томенко Ж. М. Принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом: теоретико-правовий аналіз. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 56-60. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-56-60>
10. Мамницький В. Ю. Принцип змагальності і моделі цивільного судочинства в контексті судово-правової реформи. *Форум права*. 2017. № 4. С. 130-140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
11. Справа «Боргерс проти Бельгії» (Borgers v. Belgium) (§27 рішення від 30.10.1991, заява № 12005/86). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62276> (дата звернення 23.07.2023)
12. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду «Про скасування рішень державних реєстраторів» від 23.10.2019 по справі № 910/6041/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85297415> (дата звернення 23.07.2023)
13. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. К. : Реферат, 2002. 344 с.
14. Колеснікова М., Печена Т. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві України. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 1. С. 174-178. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.1.27>

